

Beleidskader Sport, Bewegen en Onderwijs

1. Inleiding

Waarden van sport voor het onderwijs

Sport en onderwijs horen bij elkaar en versterken elkaar. Het belang van sport en beweging voor de jeugd staat buiten kijf. Sport is niet alleen leuk om te doen, maar levert net als het onderwijs ook een belangrijke bijdrage aan de motorische, sociale én cognitieve ontwikkeling van kinderen en jongeren. Sport is een van de terreinen waarop kinderen hun talenten kunnen ontwikkelen en kunnen 'excelleren'. Door voldoende sport en beweging groeien kinderen gezonder op en wordt overgewicht, dat ook bij de jeugd steeds verder toeneemt, voorkomen en bestreden. Ook in de strijd tegen schooluitval kan sport een belangrijk wapen zijn.

Sport en onderwijs hoog op de agenda

In het *Europees jaar van opvoeding door sport* (2004) is de verbinding tussen onderwijs en sport hoger op de rijksagenda komen te staan. Dit heeft geleid tot de *Alliantie School en Sport* (2005-2008): een samenwerkingsverband tussen VWS, OCW en NOC*NSF.

In 2007 heeft het huidige kabinet besloten tot de *Impuls brede scholen, sport en cultuur* (combinatiefuncties): een structurele, personele impuls die wordt uitgevoerd in nauwe samenwerking met gemeenten en de onderwijs-, sport- en cultuursector.

Leeswijzer

Met dit beleidskader willen we aangeven hoe de verbinding tussen sport en onderwijs verder kan worden versterkt en op welke wijze de samenwerking tussen onderwijs en sport kan leiden tot een meer samenhangend en dekkend aanbod voor de jeugd. Het beleidskader geeft onze visie, ambitie en prioriteiten weer. Daarbij bouwen wij verder op de ontwikkelingen en het beleid van de afgelopen jaren.

In hoofdstuk 2 schetsen we het perspectief voor de toekomst dat wij graag met alle partners willen delen. In hoofdstuk 3 analyseren we in hoeverre we dit ideaalbeeld nu al benaderen. In hoofdstuk 4 stellen we voor de komende kabinetsperiode de doelstelling vast. In hoofdstuk 5 beschrijven we vervolgens wat er nodig is om de doelstelling te behalen en welke prioriteiten we daarbij moeten stellen. In hoofdstuk 6 geven we aan hoe we partners in positie willen brengen, in hoofdstuk 7 op welke wijze we de monitoring vormgeven en ten slotte wordt in hoofdstuk 8 het financiële kader gepresenteerd.

Olympisch Plan 2028

Om het Olympische Plan 2028 handen en voeten te geven is de komende jaren veel aandacht voor de topsport nodig, maar ook voor de breedtesport. Een brede basis leidt tot een hoge top. En die basis moet nú al verder worden versterkt, als we willen dat de kinderen die vandaag opgroeien straks kunnen schitteren tijdens de Olympische Spelen in 2028. Daarvoor is het nodig dat zij op school, naschools en op de vereniging voldoende mogelijkheden hebben om hun talenten te ontdekken en te ontplooien. Begin 2009 neemt het kabinet een standpunt in over het Olympisch Plan 2028 dat thans door NOC*NSF wordt ontwikkeld.

2. Perspectief

De toekomst: elke dag sport en bewegen

Op de basisschool krijgen de kinderen op maandag en donderdag gymles van de vakleerkracht. In de bovenbouw organiseert de vakleerkracht tijdens de gymles kennismakingslessen met diverse takken van sport en bewegingsvormen, waaronder dans. Op dinsdag en vrijdag kunnen de kinderen deelnemen aan sportactiviteiten op de naschoolse opvang. De gymzaal van school is hiervoor beschikbaar gesteld en met mooi weer kunnen de kinderen onder begeleiding sporten en spelen op het nieuw ingerichte schoolplein. Ook kinderen uit de wijk zijn daarbij overigens welkom. Op woensdagmiddag fietsen de kinderen naar een van de sportverenigingen waarmee de school samenwerkt. Op de sportaccommodatie leren zij zich bekwaamen in de sporten waarmee ze op school al hebben kennisgemaakt. De vakleerkracht houdt de motorische en sociale ontwikkeling van kinderen in de gaten. De jeugdarts grijpt in bij kinderen met overgewicht en verwijst hen door. Kinderen met een handicap, overgewicht of met probleemgedrag kunnen terecht bij sportverenigingen waarvan het technisch kader hiervoor speciaal is opgeleid. En voor de kinderen die in sport uitblinken, wordt in samenwerking met de Olympische netwerken gezocht naar de sportverenigingen waar zij zich het best verder kunnen ontplooiën. Dit leidt er toe dat zij in het voortgezet onderwijs een LOOT-school bezoeken.

Samenwerking op en rond de school

Zie hier een ideaalplaatje van sport en beweging voor de schoolgaande jeugd. Door samenwerking tussen scholen, naschoolse opvang, buurtorganisaties en sportverenigingen ontstaat er een doorlopend en zo mogelijk dagelijks sport- en beweegaanbod voor de jeugd. De samenwerking tussen sport en onderwijs gaat dus nadrukkelijk niet alleen om de aansluiting tussen de sportsector en hetgeen en tussen half negen en drie uur op school gebeurt. Belangrijk winstpunt in de samenwerking zit juist ook in het vergroten van het naschoolse aanbod. Voor de jeugd is sport een zeer aantrekkelijke en aansprekende vrijetijdsbesteding. Intensieve samenwerking tussen de brede school en de sportsector, maar ook bijvoorbeeld huiswerkbegeleiding op de sportvereniging laat zien dat onderwijs en sport elkaar veel te bieden hebben.

Een aantrekkelijk dagarrangement

Als het gaat om het naschoolse aanbod is samenwerking tussen het onderwijs, de opvangsector en de sportsector van groot belang. Hier liggen bij uitstek kansen voor de sectoren om elkaar te versterken. Als de sectoren onderwijs, sport en opvang elkaar vinden en komen tot een integrale samenwerking, ontstaat er een aantrekkelijk dagarrangement. Een dergelijk dagarrangement levert niet alleen een belangrijke bijdrage aan het plezier, de bewegingsstimulering en de gezondheid van de jeugd, maar ook aan de mogelijkheden voor ouders om hun arbeid- en zorgtaken op een goede manier te combineren.

Oudere jeugd actief betrekken

In het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs kan een gevarieerd sport- en beweegaanbod bovendien worden ingezet om

schooluitval aan te pakken. Sport kan bijdragen aan de binding die leerlingen hebben met de school en, in afwisseling met de cognitieve leervakken, zorgen voor een verbeterde concentratie en betere leerprestaties.

Naarmate de leeftijd vordert, kan van leerlingen ook meer worden verwacht op het gebied van maatschappelijke participatie en actief burgerschap. Jeugd vrijwilligerswerk bij de sportclubs, maatschappelijke stages in het voortgezet onderwijs en beroepsstages en leerwerktrajecten in het beroepsonderwijs zijn hiervoor geschikte middelen.

Nog veel inzet nodig

Er is heel wat nodig om het bovengeschetste ideaalbeeld te realiseren. Er zijn voldoende vakmensen nodig om de activiteiten aan te bieden en de kinderen te begeleiden, zowel op school, naschools als op de vereniging. Er is deskundigheid nodig om specifieke doelgroepen op te vangen. Er zijn enthousiaste besturen nodig van scholen in het primair onderwijs (PO), voortgezet onderwijs (VO), en middelbaar beroepsonderwijs (MBO), ondernemende organisaties voor kinderopvang, maatschappelijk georiënteerde sportverenigingen en gecommitteerde gemeentebesturen. Er zijn multifunctionele accommodaties nodig en uitgekende concepten voor beter beheer en gebruik van bestaande accommodaties. Er is aangepast sportaanbod nodig, want lang niet alle competitievormen lenen zich voor de gymzaal en het schoolplein.

Maar wat vooral nodig is, is dat lokale partijen elkaar weten te vinden en samenwerken. Er zijn schakels nodig -functionarissen die het tot hun taak rekenen om de verbindingen te leggen- en netwerken van professionals en vrijwilligers die in teamverband vraag en aanbod op elkaar afstemmen.

Leren van elkaar

De inzet van deskundig kader achten wij cruciaal. Met netwerken van vakmensen of 'sport- en beweegteams' wordt behalve meer samenhang in het sport- en beweegaanbod ook meer efficiency, kennisuitwisseling, samenwerking en bovenal enthousiasme en inspiratie bereikt.

De variëteit in het sportaanbod op en rond scholen wordt vergroot door de inschakeling van trainers uit de sportsector. De pedagogische kwaliteit van het sportaanbod van verenigingen wordt verbeterd onder invloed van vakmensen uit het onderwijs. De expertise van de sportbuurtwerker kan anderen van dienst zijn in de omgang met probleemjongeren. Professionals kunnen met elkaar bespreken hoe de motorische ontwikkeling van kinderen kan worden bevorderd, en hoe sport en beweging ook leuk kunnen zijn voor kinderen met overgewicht of een motorische beperking. Kortom: professionals en vrijwilligers uit het onderwijs, de sport en van andere organisaties kunnen nog veel leren van elkaar.

3. Analyse

GO4 sport: project School & Sport

GO-4 Sport organiseert sinds schooljaar 2001-2002 jaarlijks het kennismakingsproject School & Sport voor de basisscholen in de gemeenten het Bildt, Ferwerderadiel, Leeuwarderadeel en Menaldumadeel. Dit jaar hebben in de maanden maart, april en mei zo'n 20 sportverenigingen 33 basisscholen bezocht. De trainer van de sportvereniging verzorgt een aantal lessen op school en na een aantal weken worden de leerlingen uitgenodigd om eens een kijkje te komen nemen bij de sportvereniging. Sommige verenigingen hebben hierbij zo'n goede indruk achtergelaten dat kinderen direct lid zijn geworden! Tijdens de kennismakingsweken in het project hebben de leerlingen bovendien theorieonderwijs gekregen van hun eigen leerkracht over sport en gezondheid. Verder werd in de klas, met behulp van een beweegmeter, bijgehouden hoeveel uren per week de leerlingen actief bezig zijn. Dit project is in 2006 bekroond met de trofee van de Alliantie School & Sport voor het beste samenwerkingsproject tussen onderwijs en sport in Noord-Nederland.

Knelpunten in de praktijk

Op lokaal niveau zijn in de afgelopen kabinetsperiodes mooie initiatieven tot stand gekomen door toedoen van onder andere de *BOS-regeling* (Buurt, Onderwijs, Sport)¹, de regeling *Dagarrangementen en Combinatiefuncties*², de *Alliantie School en Sport*, het *Nationaal Actieplan Sport en Bewegen (NASB)* en diverse andere deelprogramma's van het programma *Samen voor Sport*³. De good practices die hieruit voortkomen, bewijzen dat sport en onderwijs uitstekend samengaan.

Tegelijkertijd is echter uit de *Brede Analyse* gebleken dat er nog tal van knelpunten bestaan op het gebied van kader, accommodaties, aanbod en samenwerking.⁴ Hieronder worden de belangrijkste resultaten uit de Brede Analyse weergegeven.⁵

Sport op school en op de vereniging

Gemiddeld krijgen de leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs op twee dagen per week bewegingsonderwijs. Daarbij doet nog eens 85% van de jeugd buitenschools aan sport; 70% van de schoolgaande jeugd is lid van een sportvereniging.

Maar daarmee bewegen kinderen en jongeren nog niet voldoende met oog op hun gezondheid en het voorkomen van overgewicht. Het bewegingsonderwijs zet nog onvoldoende aan tot een actieve leefstijl.⁶ De 'beweegnorm' (iedere dag een uur matig intensief bewegen) werd in 2005 nog maar door ca. 40% van de jongeren behaald. De sportdeelname daalt naarmate jongeren ouder worden, met een duidelijke kentering na het 15^e levensjaar. Risico op bewegingsarmoede is er behalve bij de oudere jeugd ook bij de jeugd uit gezinnen waarvan de ouders een laag inkomen en een lage opleiding hebben, bij kinderen en jongeren met een handicap en bij meisjes met een

¹ Tweede Kamer 2005-2006, 30234, nr. 3

² Regeling van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 5 maart 2006, nr. PO/ZO-2006/10847, houdende voorschriften van OCW inzake Dagarrangementen en Combinatiefuncties. Gepubliceerd in de Staatscourant van 17 maart 2006, nummer 55.

³ Tweede Kamer 2005-2006, 30 234, nr. 6

⁴ *Eindrapport Tijdelijke Commissie Brede Analyse*. Tweede Kamer 2007-2008, 30.234, nr. 12.

⁵ Tenzij anders aangegeven, zijn de gegevens uit de Brede Analyse afkomstig.

⁶ Stegeman, H. (red): *Naar beter bewegingsonderwijs, Over de kwaliteit van sport en bewegen in het onderwijs*. Nieuwegein/'s-Hertogenbosch: Arko Sports Media/Mulier Instituut, 2007.

islamitische of hindoestaanse achtergrond. Leerlingen zelf geven aan dat zij het leuk vinden om te sporten en te bewegen (96%); 63% wil op en om de school méér kunnen sporten.

Samenwerking komt op gang

De samenwerking tussen scholen en sportverenigingen wordt in principe niet door kaders of regels belemmerd. Binnen de huidige wet- en regelgeving zijn scholen in staat samen met de sportsector hun sportambitie te koppelen aan hun onderwijskundige verplichtingen. Uit de voorbeelden van succesvolle samenwerking blijkt wel dat het nodig is dat een van de lokale partijen –de school, de sportvereniging, de gemeente- initiatiefnemer is.

Het draagvlak voor samenwerking tussen de onderwijs- en sportsector is in principe groot. Vrijwel alle scholen in het primair en voortgezet onderwijs vinden sport en beweging voor hun leerlingen belangrijk. Circa 60% van het aantal (brede) scholen in het primair en voortgezet onderwijs werkt structureel samen met sportaanbieders: sportverenigingen, maar ook gemeenten en commerciële sportorganisaties. Van de sportverenigingen werkt bijna 40% samen met scholen.⁷

Te weinig kader en accommodaties

Knelpunten doen zich vooral voor op het gebied van kader en accommodaties. Sportverenigingen, met hun overwegend vrijwillig kader, zijn niet goed in staat om scholen tijdens kantooruren te 'bedienen'. Binnen het onderwijs blijkt de aanwezigheid van de vakleerkracht doorslaggevend: niet alleen voor het geven van bewegingsonderwijs, maar vooral ook voor het realiseren van na- en buitenschools aanbod in samenwerking met sportaanbieders.⁸ Maar nog op lang niet alle scholen in het Primair Onderwijs is de vakleerkracht aanwezig. Op 60% van de scholen in het primair onderwijs wordt het bewegingsonderwijs (deels) gegeven door een vakleerkracht.⁹ Verder zijn er niet altijd geschikte sportaccommodaties beschikbaar. 25% Van de scholen in het primair onderwijs beschikt over een eigen gymlokaal. In het voortgezet onderwijs ervaart 25% van de scholen de situatie als onvoldoende.¹⁰ De accommodaties die beschikbaar zijn, zijn dikwijls niet multifunctioneel ingericht en worden onvoldoende benut en gedeeld. In oude stadswijken is er überhaupt een chronisch gebrek aan sportvoorzieningen. In meer dan de helft van de 40 krachtwijken is het sportaanbod ontoereikend, zowel in kwantiteit als in kwaliteit. Tweederde van deze wijken biedt onvoldoende sport- en speelmogelijkheden in de openbare ruimte.¹¹

Sport en beweging in het MBO niet verplicht

⁷ Kalmthout, J. en J. Lucassen: *Verenigingsmonitor 2007, De stand van zaken bij sportverenigingen in het perspectief van modernisering*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut, 2008.

⁸ Bekhuis, drs. J.A.G.M.: *Wat maakt een school sportactief? Quick scan en eerste advies kritische succesfactoren*. Leusden: BMC, 2006.

⁹ *Periodieke Peiling van het OnderwijsNiveau (PPON)*. Arnhem: CITO, 2008.

¹⁰ Middelbeek, L. e.a.: *Overgewichtpreventie in het voortgezet onderwijs: het landelijke en regionale beeld*. Bilthoven: RIVM-rapport 260412001/2007.

¹¹ Drs. Paul Duijvestein (red.): *De sociale infrastructuur van de 40 'krachtwijken' in beeld Quick Scan Welzijn, Sport, Cultuur, Onderwijs en Zorg*. Amsterdam: DSP-groep, 2007.

Het Middelbaar beroepsonderwijs is een verhaal apart. Waar de constatering is dat een groot percentage van de jongeren met een sportachterstand juist op het MBO wordt gevonden, is het sport- en beweegaanbod -behalve in beroepsgerelateerde opleidingen zoals die voor sport en bewegen- in het MBO vrijwel afwezig. Sinds de invoering van de Wet educatie en beroepsonderwijs (WEB) in 1996 is sport en bewegen niet meer in het curriculum opgenomen. Wel zijn er mogelijkheden om sport- en bewegingsactiviteiten op te nemen in het MBO binnen de vrije ruimte en de beroeps- en burgercompetenties. Het ontbreekt in het MBO echter nog aan kennis, menskracht en samenhangend beleid om sport en beweging een goede plek in het onderwijsaanbod te geven. Toch is ook bij het MBO een kentering waarneembaar. Meer dan de helft van de ROC's heeft zich verzameld in het Platform Sport en Bewegen en uit good practices blijkt, dat het de instellingen zelf zijn die het tij kunnen keren.

Te weinig bekend over effectieve interventies

Ten slotte constateren we dat de mogelijkheden die sport en beweging bieden voor onderwijs-, opvoedings- en gezondheidsdoelen door scholen en sportverenigingen nog niet voldoende worden benut. En waar dit wel gebeurt, wordt nog onvoldoende gedaan aan evaluatie en onderzoek. Dit belemmert de verdere verspreiding van goede praktijkervaringen in de sport en het onderwijs en bij instanties zoals het welzijnswerk, de jeugdzorg, jeugdgezondheidszorg en jeugdhulpverlening. Sport- en beweeginterventies kunnen gericht worden ingezet om motorische achterstanden aan te pakken en om overgewicht te verminderen, maar ook om sociale vaardigheden te verbeteren, waarden en normen over te dragen, agressie te verminderen en weerbaarheid te verbeteren, leerprestaties te verbeteren en schooluitval te voorkomen. Er is meer aandacht nodig voor het ontwikkelen, toetsen en uitdragen van effectieve sport- en beweeginterventies op deze terreinen.

4. Doelstelling

Met het beleidskader Sport en Onderwijs willen we streven naar meer sportdeelname en beweging door de schoolgaande jeugd. Het beleidskader sluit aan bij het doel dat het kabinet zich heeft gesteld in de beleidsbrief *De Kracht van Sport*¹² inzake bewegingsstimulering:

- in 2012 is het percentage jeugdigen (4-17 jaar) dat aan de beweegnorm voldoet minimaal 50% (2005: 40%).

Beweegnorm

Sinds 2005 wordt als beweegnorm de zogenaamde 'combinorm' gehanteerd. Iemand voldoet aan die norm als hij of zij voldoet aan de Nederlandse Norm Gezond Bewegen (NNGB) en/of aan de Fitnorm. De NNGB vereist voor volwassenen (18+) minimaal 30 minuten matig intensief bewegen op minstens vijf dagen in de week. Voor de jeugd tot 18 jaar is dat 60 minuten op zeven dagen per week, op een iets hoger niveau. De Fitnorm vereist minimaal 20 minuten intensief bewegen (sport of fitness) op minstens 3 dagen per week. Van het behalen van de beweegnorm gaat een positief effect uit op de gezondheid: op risicofactoren (bloeddruk, cholesterol), overgewicht en ziekten zoals diabetes, hart- en vaatziekten maar bijvoorbeeld ook depressie.

Door sport- en beweeginterventies gericht in te zitten, wil het kabinet tevens bijdragen aan:

- de preventie en vermindering van overgewicht bij de jeugd, waarbij het doel is de gestage toename van overgewicht bij de jeugd om te buigen;¹³
- de aanpak van schooluitval, waarbij het doel is het aantal nieuwe gevallen van schooluitval te halveren;¹⁴
- de ontwikkeling van talent in de sport, waarbij het uiteindelijke doel is om het aantal talenten dat doorstoot naar de top te laten toenemen.¹⁵

¹² Beleidsbrief *De Kracht van Sport* . Tweede Kamer 2007-2008, 30 234, nr. 13.

¹³ In 2006 had 1 op de 5 kinderen te maken met overgewicht. *Kiezen voor gezond leven*. Tweede Kamer 2006-2007, 22 894 nr. 110.

¹⁴ Concrete doelstelling: van 71.000 in 2002 naar 35.000 in 2012. *Aanval op de schooluitval; een kwestie van uitvoeren en doorzetten*. Tweede Kamer 2007-2008, 26 695, nr. 42.

¹⁵ Concrete doelstelling: toename met 20% in 2011 t.o.v. 2007. Beleidsbrief *De Kracht van Sport*. Tweede Kamer 2007-2008, 30 234, nr. 13.

5. Prioriteiten

Samen met de partners uit de onderwijs- en sportsector, de naschoolse opvang en de gemeenten wil het kabinet de komende jaren een grote stap voorwaarts maken in de structurele samenwerking tussen sport en onderwijs, het creëren van een doorlopend sport- en beweegaanbod en uiteindelijk de toename in sport en beweging door de jeugd.

Op basis van het perspectief van de toekomst en de analyse van knelpunten geeft het kabinet daarbij prioriteit aan:

- de positie en toerusting van vakmensen;
- de inzet van effectieve interventies en aangepast sportaanbod;
- risicogroepen -in termen van bewegingsarmoede en schooluitval- op het VMBO en het MBO;
- innovatie op het gebied van accommodaties, en
- talentontwikkeling.

In dit hoofdstuk worden deze prioriteiten verder uitgewerkt.

5.1 Meer vakmensen en meer vakmanschap

Goed opgeleid kader doorslaggevend

Sport en bewegen hebben een positieve invloed op de ontwikkeling van de leefstijl en de cognitieve, affectieve en sociale ontwikkeling van kinderen. Meer sport en beweging op school, ook bij een gelijkblijvende totale onderwijstijd, bevordert de schoolprestaties - mits de activiteiten in de juiste context worden aangeboden. Dat concludeert het Mulier Instituut na een literatuurstudie naar de relatie tussen sport en bewegen op school en het functioneren van de scholieren in brede zin. Dit onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de *Alliantie School en Sport*.¹⁶ Ook een eerder literatuuronderzoek wees al in die richting.¹⁷ De positieve invloed uit zich in verhoogde aandacht en concentratie, een beter welbevinden en gevoel van eigenwaarde, en socialer gedrag. Bovendien kan een aantrekkelijk sportaanbod zorgen voor minder schooluitval en schoolverzuim. Vereisten zijn dat de leiding in handen is van goed opgeleide leraren en trainers, coaches en sportleiders en dat ouders zich ondersteunend opstellen en goed geïnformeerd zijn.

Voldoende, deskundig kader cruciaal

Om een kwalitatief en kwantitatief toereikend sport- en beweegaanbod te creëren zijn er allereerst voldoende, deskundige en enthousiaste vakmensen nodig. Hun inzet is cruciaal om meer kinderen en jongeren in beweging te krijgen.

Als we het over vakmensen hebben op het terrein van sport en onderwijs, dan hebben we te maken met verschillende functies. In het onderwijs zijn dat de vakleerkrachten, bevoegde groepsleerkrachten en de lerarenondersteuners bewegingsonderwijs (LOBOS'ers); in de sport de trainers en coaches, en in de buurt de buurtsportwerkers en BOS-medewerkers. Vanaf 2008 komen voor sport en onderwijs bovendien de combinatiefunctionarissen beschikbaar. Voor het kabinet staan de komende jaren deze vakmensen centraal. Enerzijds heeft het kabinet mogelijkheden gezocht om méér vakmensen

¹⁶ Stegeman, H.: *Effecten van sport en bewegen op school, Een literatuurstudie naar de relatie van fysieke activiteit met de cognitieve, affectieve en sociale ontwikkeling*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut, 2007.

¹⁷ Janssens, J. (eds): *Education through Sport, An Overview of Good Practices in Europe*. Nieuwegein/'s-Hertogenbosch: Arko Sports Media/W.J.H. Mulier Instituut, 2004.

beschikbaar te krijgen voor sport en onderwijs, anderzijds wil het kabinet ook bijdragen aan de deskundigheid en het plezier waarmee deze mensen hun beroep uitoefenen.

Ook inzet professionals op MBO-niveau

De meeste professionals in de sport hebben een HBO- of MBO-opleiding genoten. De vakleerkrachten en groepsleerkrachten die bevoegd zijn om bewegingsonderwijs te geven, beschikken altijd over een HBO-diploma. Maar ook de inzet van MBO'ers -binnenschools, naschools en buitenschools- kan worden overgewogen. Met deze MBO'ers, maar ook met de stagiaires uit het HBO en MBO, komt aanzienlijk meer capaciteit beschikbaar om kinderen een dagelijks sport- en beweegaanbod te bieden.

School zelf verantwoordelijk voor inzet LOBOS'er

De gediplomeerde van een MBO-opleiding Sport en Bewegen kan een breed aanbod aan sport- en bewegingsactiviteiten verzorgen voor vele doelgroepen. Als hij of zij in het onderwijs aan de slag gaat, gebeurt dat in de functie van lerarenondersteuner bewegingsonderwijs (LOBOS).

De lerarenondersteuner bewegingsonderwijs is goed in staat een rol in het bewegingsonderwijs te vervullen. Hij heeft zich gespecialiseerd op het gebied van bewegingsonderwijs en heeft daartoe een intensief onderwijsprogramma gevolgd, inclusief een uitgebreide stage op een (basis)school. Binnen het schoolprogramma kunnen dus, naast de voor bewegingsonderwijs bevoegde leerkracht, afgestudeerden van de opleiding MBO Sport en Bewegen worden ingezet als lerarenondersteuner. LOBOS'ers voeren onderwijstaken uit onder verantwoordelijkheid van de bevoegde groepsleerkracht of vakleerkracht bewegingsonderwijs. Hoe zelfstandig de lerarenondersteuner is bij de uitvoering van zijn taken is afhankelijk van de context waarbinnen hij functioneert. Het bevoegd gezag van de school beslist hierover naar eigen inzicht.

Bevoegde groepsleerkrachten in het gymlokaal

Evenzo kunnen basisscholen ervoor kiezen om hiertoe bevoegde groepsleerkrachten het sport- en beweegaanbod voor de leerlingen te laten verzorgen. Met ingang van het schooljaar 2005–2006 wordt door een groot aantal PABO's de 'Leergang vakbekwaamheid bewegingsonderwijs' aangeboden. Deze post-initiële leergang is ontwikkeld om aan het bewegingsonderwijs een kwaliteitsimpuls te geven. Groepsleerkrachten die bewegingsonderwijs willen geven aan de groepen 3 t/m 8 in het basisonderwijs en/of leerlingen vanaf zeven jaar in het speciaal onderwijs dienen deze leergang te volgen. Uit een recente evaluatie bleek dat de leergang door veel PABO-studenten als zeer zwaar werd ervaren. Met ingang van het schooljaar 2008-2009 is de leergang verlicht.¹⁸ Deze verlichting zal de drempel om de leergang te volgen verlagen waardoor in de toekomst voldoende leerkrachten bevoegd zullen zijn om bewegingsonderwijs in het basisonderwijs te verzorgen.

Leerlingvolgsysteem in Delft

¹⁸ Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 31 200 VIII, nrs 170 en 193

Samen met de gemeente Delft en Cito heeft de Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) op vrijdag 15 februari 2008 voor alle leerlingen van groep 8 een sportieve afsluiting georganiseerd van de week van de Citotoets. Deze 'vierde Cito-dag' stond in het teken van bewegingsonderwijs. Het plezier dat kinderen aan sport beleven stond voorop. De leerlingen voerden allerlei opdrachten uit. Daarnaast verrichtte een inspanningsfysioloog verschillende metingen bij de leerlingen zoals: lengte, gewicht, BMI, zuurstofopnamevermogen en sprongkracht. De betrokken partijen in Delft waren zo enthousiast dat in het schooljaar 2007-2008 ook groep 7 wordt betrokken.

De VSG is voornemens om het leerlingvolgsysteem verder te ontwikkelen voor alle groepen in het basisonderwijs en mogelijk het voortgezet onderwijs. Dit kan de groeps- en vakleerkrachten bij het geven van bewegingsonderwijs ondersteunen. Daarbij wordt samenwerking gezocht met KVLO, SLO, GGD-Nederland, RIVM, NISB en andere partijen en met gemeenten waar soortgelijke initiatieven worden toegepast, waaronder Rotterdam (Lekker Fit!) en Amsterdam (JUMP-in).

Modernisering sportopleidingen

Speciale aandacht is nodig voor de ondersteuning van het verenigingskader: de professionals, maar dikwijls ook de vrijwilligers die de jeugd trainen, coachen en begeleiden. Behalve dat de vereniging voldoende kader moet hebben en behouden om de activiteiten uit te voeren, stelt de samenwerking met het onderwijs andere kwaliteitseisen aan het kader. Het verenigingskader zal zich meer pedagogische vaardigheden eigen moeten maken. Ook zal het verenigingskader moeten worden bijgeschoold in het geven van aangepast aanbod – niet alleen sport maar bijvoorbeeld ook bewegingsstimulering en de aanpak van overgewicht- en in het werken met specifieke doelgroepen: allochtone meisjes, jongeren uit de jeugdzorg, kinderen met een handicap. Aan de ontwikkeling van de bijscholing zal VWS financiële ondersteuning verlenen. Dit voornemen vormt een onderdeel van -en wordt gefinancierd uit- het plan van aanpak dat momenteel samen met de sportsector wordt ontwikkeld voor het sportkader.

Combinatiefuncties: impuls van formaat

Met de *Impuls brede scholen, sport en cultuur* worden de sport-, onderwijs- en cultuursector versterkt met 2500 fte's combinatiefuncties.¹⁹ Met de inzet van combinatiefuncties wil het kabinet meer doelen tegelijkertijd dienen:

- uitbreiding van het aantal brede scholen in het PO en VO met een sport- en cultuuraanbod;
- versterking van ca. 10% van de sportverenigingen;
- stimulering van een dagelijks sport- en beweegaanbod op en rond scholen;
- kennismaking met en actieve beoefening van cultuur.

Combinatiefunctionarissen zijn professionals die deels werkzaam zijn in het onderwijs, en deels in de sport of in de cultuur. Op deze wijze wordt er ook aan de samenwerking tussen school en sport een structurele impuls gegeven. De impuls komt rechtstreeks ten goede aan de sport- en beweegactiviteiten op lokaal niveau; maar ook vormen combinatiefunctionarissen de levende bruggen tussen de twee werelden van het onderwijs en de sport.

De combinatiefuncties worden gerealiseerd in samenwerking met gemeenten – die vanaf het tweede jaar circa 60% cofinanciering voor hun rekening nemen – en met de onderwijs-, sport- en cultuursector.

¹⁹ Beleidsbrief *De kracht van sport*. Tweede Kamer 2007-2008, 30 234, nr. 13.

De eerste tranche gemeenten (30 gemeenten van de G-31) is per 1 januari 2008 begonnen. Eind 2008 wordt gezien hoeveel nieuwe combinatiefunctionarissen bij de G-31 zijn aangesteld. De komende jaren volgen nog meer tranches; gemeenten komen in aanmerking op volgorde van hun inwonertal onder de 18 jaar. In 2012 is de impuls op volle sterkte. De Impuls brede scholen, sport en cultuur biedt een enorme kans om het aanbod voor de jeugd te vergroten, maar ook om scholen en sportverenigingen verder te ontwikkelen, het percentage vakleerkrachten in het primair onderwijs te laten toenemen en de samenwerking tussen scholen en sportverenigingen te verbeteren.

Met de Impuls brede scholen, sport en cultuur is een rijksbijdrage gemoeid opend tot ruim €47 mln in 2012.

Playground van de toekomst

In opdracht van VWS heeft TNO recent zes speelplekken onderzocht.²⁰ Op de meeste plekken haalden de geobserveerde kinderen de beweegnorm. Belangrijke criteria voor een goede speelplek zijn - behalve onderhoud - toezicht en begeleiding. Goede software –vakmensen- is evenzeer van belang als goede hardware. Ook is het belangrijk dat er zowel ruimte is voor sport als voor 'gewoon' spelen en ontmoeting. De Krajicek play grounds voldoen bijvoorbeeld aan deze criteria.

Samen optrekken

Het kabinet vindt het belangrijk om degenen die het uiteindelijk moeten doen enthousiast en actief te houden. Door de vorming van netwerken kan enthousiasme ontstaan en kennis worden overgedragen. Deze netwerken kunnen bestaan uit professionals en vrijwilligers uit onderwijs-, sport- en buurtorganisaties, met de vakleerkracht en combinatiefunctionaris als spil. In een netwerk of in een 'team' kunnen deze vakmensen samen een doorlopend sport- en beweegaanbod creëren voor de leerlingen van scholen en de jeugdige inwoners in de wijk.

²⁰ Bakker, I. e.a.: *Playground van de Toekomst: succesvolle speelplekken voor basisscholieren*. Leiden: TNO, 2008. TNO-rapport KvL/B&G/2008.012.

Sport, onderwijs en gezondheid

De netwerken of teams kunnen ook samenwerking aangaan met de jeugdgezondheidszorg, de jeugdzorg en de jeugdhulpverlening die op lokaal niveau dikwijls worden verzameld in de Centra voor Jeugd en Gezin. In opdracht van VWS onderzoekt het RIVM op dit moment of er voor de jeugdgezondheidszorg een richtlijn kan worden ontwikkeld waarmee kinderen met overgewicht en motorische achterstanden kunnen worden opgespoord en doorverwezen.

In het kader van de *BOS-regeling (Buurt, Onderwijs, Sport)* zijn al op vele plaatsen netwerken en sport- en beweegteams ontstaan.²¹ De Vereniging Sport en Gemeenten (VSG), nu al verantwoordelijk voor de ondersteuning van het veld bij de invoering van combinatiefuncties, wordt gevraagd om deze goede ervaringen verder te verspreiden en samen met de VNG en gemeenten de uitdaging aan te gaan om netwerkvorming te bevorderen rond PO- en VO-scholen, MBO-instellingen en in buurten. Daarbij weet de VSG zich gesteund door partijen zoals de Koninklijke Vereniging voor leraren lichamelijke opvoeding (KVLO), het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB) en NOC*NSF. Zwaartepunt ligt voor het kabinet bij scholen, instellingen en in wijken waar de achterstanden en problemen op het gebied van sport en beweging, overgewicht en schooluitval het grootst zijn.

Voor de stimulering van de netwerkvorming rond scholen en in buurten wordt in de periode 2009-2011 jaarlijks € 500.000 gereserveerd.

5.2 Effectieve interventies en aangepast sportaanbod

5.2.1 Effectieve interventies

JUMP-in op Amsterdamse basisscholen

JUMP-in is een Amsterdams initiatief van de Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling en de GGD Amsterdam. JUMP-in zorgt er sinds 2002 voor dat kinderen tussen 4 en 12 jaar meer bewegen. Door de slimme inzet van een zestal instrumenten leidt het project tot een aantal fraaie en meetbare resultaten. Deze zes instrumenten zijn: het Leerlingvolgsysteem, Oudervoorlichting, De klas Beweegt, Bewegen doe je ZO!, Sport op school en Club Extra/Motorisch Remedial Teaching.

Scholen kunnen zelf aangeven of ze mee willen doen aan het project en per school wordt bekeken welke maatregelen het beste helpen. Het gaat er vooral om de inactieve kinderen meer aan het bewegen te krijgen. Op deze manier draagt JUMP-in bij aan het voorkomen van overgewicht en aan alle andere voordelen van gezond bewegen.

JUMP-in is, door de intensieve monitoring, één van de weinige bewezen effectieve interventies op het gebied van sport en bewegen voor de jeugd.

Onderbouwde methodes voor professionals

²¹ Uit metingen van het NISB blijkt dat meer dan de helft van de gemeenten bezig is met een vorm van 'beweegmanagement': activiteiten van samenwerkende partners in de BOS-driehoek, die structureel en systematisch werken aan meer en beter sporten en bewegen van de schoolgaande jeugd (*2-meting Beweging in Bewegingmanagement*. Bennekom: NISB, 2007).

Om de professionals en vrijwilligers in hun werkzaamheden te ondersteunen is het belangrijk dat er effectieve interventies voor handen zijn. Het geven van bewegingsonderwijs en het verzorgen van sport- en beweegactiviteiten is een vak als alle andere. Daarbij is niet alleen praktijkervaring belangrijk, maar ook de toepassing van onderbouwde methodes. Vakmensen hebben in de uitoefening van hun beroep behoefte aan materiaal dat 'werkt'. Van interventies die in praktijk worden toegepast, is lang niet altijd de (kosten)effectiviteit goed onderzocht. Dat werpt een drempel op voor de toepasbaarheid elders. Inzicht in de effectiviteit van methoden voor toepassing in de sport en het onderwijs is gewenst, maar ook in het welzijn, de jeugdzorg, de jeugdgezondheidszorg en de jeugdhulpverlening.

Meer aandacht voor effectiviteit

Sport- en beweeginterventies worden in toenemende mate onderzocht op hun (kosten)effectiviteit. Dat is bijvoorbeeld het geval bij interventies in het kader van het *Nationaal Actieplan Sport en Bewegen (NASB)*²² en bij de pilots die op dit moment worden uitgevoerd met sport in de jeugdzorg (programma *Meedoen*). Ook de projecten die lopen in het kader van de *BOS-regeling* zijn gehouden aan strenge richtlijnen voor evaluatie en onderzoek. Daarnaast is NOC*NSF een onderzoek gestart naar de 'pareltjes' onder de sport- en onderwijsprojecten van de afgelopen periode.

We willen deze ontwikkeling graag versterken om sport- en beweeginterventies optimaal te kunnen benutten voor onderwijs-, opvoedings- en gezondheidsdoelen. Te denken valt aan interventies voor zowel PO-, VO- en MBO-leerlingen die (duurzaam) de beweging bevorderen, het overgewicht verminderen²³, de leerprestaties bevorderen en –met name in het VMBO en het MBO- de schooluitval tegengaan.

Impuls Nationaal Actieplan Sport en Bewegen (NASB)

Op 3 april 2008 hebben VWS, NOC*NSF en VNG de bestuurlijke afspraken voor de Impuls NASB ondertekend. Met deze impuls wordt beoogd sport- en beweegactiviteiten te stimuleren in ca. honderd gemeenten met een relatief grote gezondheidsachterstand. Op deze wijze kan de bewegingsarmoede bij te weinig actieve burgers -waaronder zeker ook de jeugd- worden teruggedrongen.

VWS investeert de komende periode € 38 mln in deze impuls. Deelnemende gemeenten investeren een zelfde bedrag.

De Impuls NASB loopt tot en met 2014. Het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB) geeft daarbij ondersteuning aan gemeenten die meedoen. Prioriteit wordt hierbij gegeven aan de implementatie van effectieve en laagdrempelige methodieken voor sport- en bewegingsstimulering in de wijk, woon-, zorg- of schoolomgeving. Daarnaast kunnen ook de gemeenten die uit eigen beweging aan de slag gaan met de ontwikkelde sport- en beweeginterventies ondersteuning krijgen van het NISB.

²² Zie www.nasb.nl voor een actueel overzicht van kansrijke beweeginterventies.

²³ Zo heeft de Minister van VWS aan TNO verzocht om de kennisontwikkeling op het gebied van kwaliteit van leven voor een belangrijk deel toe te spitsen op kennis over bewegen en eten door de jeugd.

Van laboratorium tot praktijk

Met dit beleidskader willen we stimuleren dat er meer effectieve interventies worden ontwikkeld en toegepast. De ontwikkeling van interventies kan op diverse plekken plaatsvinden: van laboratorium tot praktijk. Maar in alle gevallen is het nodig dat interventies:

- vroegtijdig worden aangemeld en opgespoord;
- nauwlettend worden gevolgd en begeleid, en mogelijk nog 'doorontwikkeld';
- worden getoetst en gevalideerd;
- en vervolgens worden uitgerold.

Het NISB, het Mulier Instituut en TNO worden gevraagd om in dit proces een coördinerende rol te spelen. Uiteraard is het van essentieel belang om diverse landelijke en lokale partijen in de gelegenheid te stellen hun interventies aan te melden en –na selectie- te laten begeleiden, toetsen en doorontwikkelen. De toetsing van de (kosten)effectiviteit van interventies wordt overgelaten aan een onafhankelijk instituut. In de voorselectie en verspreiding van waardevolle interventies werken NISB, het Mulier Instituut en TNO nauw samen met de beoogde afnemers van interventies, waaronder vertegenwoordigers van de onderwijs- en sportsector en van gemeenten.

In 2009 is voor dit traject € 1 miljoen beschikbaar, in 2010 en 2011 jaarlijks € 1,5 miljoen.

5.2.2 Aangepast sportaanbod

Huiswerkbegeleiding op de sportclub

Bij 'doorlopend' sport- en onderwijsaanbod hoeven we niet alleen te denken aan het sportaanbod op school. Evengoed kan het onderwijsaanbod naar de sportvereniging worden gebracht. Max Studie@Sport is actief op het gebied van huiswerkbegeleiding op sportverenigingen. Leerlingen worden op het sportcomplex opgevangen door deskundige studietoetsers, die hen helpen bij het maken en leren van hun huiswerk. Daarna kunnen de leerlingen vrij sporten of gaan zij door naar hun training op het sportcomplex. Op deze manier kunnen scholieren optimaal gebruik maken van hun tijd, doordat er geen tijd verloren gaat aan het heen en weer reizen tussen school, huis en sportclub. Het concept lijkt succesvol, want steeds meer sportverenigingen, huiswerkbegeleiding- en opvangorganisaties gaan de samenwerking aan.

Krachtinspanning voor sportverenigingen

Het is eenvoudig opgeschreven dat er meer samenhang moet komen in het sport- en beweegaanbod. De situatie in praktijk is echter dikwijls complex. Scholen, sportverenigingen, buurtorganisaties, naschoolse opvang en andere partijen hebben ieder een eigen aanbod ontwikkeld dat niet zomaar past in de context van andere sectoren. Met name voor de sportverenigingen –meest vrijwilligersorganisaties die opereren in een professionele wereld- zal het een flinke krachtsinspanning kosten om aangepast aanbod te kunnen leveren op en rond de school.

Gehandicaptensport en Speciaal Onderwijs

In maart 2008 hebben Gehandicaptensport Nederland en NOC*NSF naar aanleiding van de beleidsbrief *De kracht van sport* een gezamenlijk programma 'Gehandicaptensport 2008-2012' opgesteld. In dit programma staat de landelijke uitrol van de methodiek 'Special Heroes' centraal. Special Heroes is een sportstimuleringsprogramma voor het speciaal onderwijs. De scholen in het speciaal onderwijs werken volgens deze methodiek samen met reguliere sportverenigingen aan de ontwikkeling van binnenschools, naschools en buitenschools sportaanbod met als doel de kinderen structureel te laten sporten en uiteindelijk lid te laten worden bij een vereniging in de buurt. Bonden en verenigingen worden gestimuleerd om met een vernieuwd en uitdagend sportaanbod voor gehandicapten te komen. Het programma moet ertoe leiden dat 59.000 leerlingen met een fysieke, zintuiglijke of verstandelijke handicap of een psychiatrische stoornis gebruik kunnen maken van een binnenschools, naschools en buitenschools sportaanbod. Dit staat gelijk aan ongeveer 55% van het totale aantal leerlingen in het speciaal onderwijs. Het programma wordt gefinancierd door VWS.

Rol van betekenis in netwerken

Met het project 'Sport Matcht School' dat is gestart onder de *Alliantie School en Sport* zijn al goede ervaringen opgedaan met het aanpassen van het sportaanbod op de scholen. In tien gemeenten en met inzet van vijftien sportbonden is een 'match' gerealiseerd tussen scholen en sportverenigingen. Resultaat hiervan is dat er gedurende minstens 20 weken per jaar op twee dagen per week een naschools sportaanbod wordt aangeboden. Het Rijk wil NOC*NSF en sportbonden ondersteunen om op vergelijkbare wijze de rol van sportverenigingen in het binnen-, na- en buitenschoolse sportaanbod te versterken en het aangepaste sportaanbod op grotere schaal te verspreiden. Daarbij is het belangrijk om aansluiting te zoeken bij de wijken, scholen en MBO-instellingen waar netwerken worden gevormd, zodat de sportverenigingen in die netwerken ook een rol van betekenis kunnen spelen. Sportbonden en gemeenten kunnen er samen voor zorgen dat hier de goede 'match' ontstaat.

Voor de ontwikkeling en verspreiding van aangepast sportaanbod wordt in de periode 2009-2011 jaarlijks € 800.000 beschikbaar gesteld.

Judo op School in Arnhem

De Stichting Budosport Arnhem is in het schooljaar 2005-2006 gestart met het project 'Judo Op School' op de Lourdesschool. Dit is een school in een achterstandswijk in Arnhem. Budosport Arnhem komt naar de school toe met een echte judomat, ook krijgen alle kinderen een echt judopak aan. Doelen van

het project zijn niet alleen het kennismaken met de sport, maar ook het verkleinen van motorische achterstanden en de inactiviteit, het bijbrengen van normen en waarden en respect, het ontwikkelen van zelfvertrouwen en eigenwaarde en het socialiseren van kinderen. De school kan kiezen voor vier of tien judolessen. Wanneer de school kiest voor een lessenreeks van tien weken, dan kunnen de kinderen zelfs examen doen voor de gele slijp en wordt er aan het eind een echt judotoernooi gehouden. Ouders zijn daarbij welkom. Vervolgens kunnen kinderen doorstromen naar de vereniging waar de kinderen een speciale reductie krijgen. De docent die de lessen op de school verzorgt, is ook de docent die lesgeeft op de vereniging. Inmiddels heeft de Judobond Nederland het JOS-project omarmd en wordt het op grotere schaal uitgezet.

5.3 Impuls sport en beweging op het VMBO en het MBO

Het kabinet wil extra aandacht schenken aan de risico- en achterstandsgroepen op het gebied van onderwijs, sport en gezondheid. Bij de oudere jeugd en dan met name bij de jongeren op het VMBO en het MBO komt een aantal problemen samen. Bij VMBO- en MBO-leerlingen is de schooluitval het hoogst, maar hetzelfde geldt voor de 'sportuitval'. Veel van deze jongeren besluiten op enig moment om met hun sport te stoppen. In combinatie met een ongezond voedingspatroon lopen deze jongeren het risico om overgewicht te ontwikkelen en zelfs obesitas.

Voortijdig schoolverlaten (VSV)

Het programma *Voortijdig Schoolverlaten (VSV)* biedt scholen naast een algemene uitkering ook extra programmagelden. Met de programmagelden kunnen maatregelen getroffen worden die moeten leiden tot een vermindering van het aantal nieuwe schoolverlaters. Daarbij moet het gaan om een (sub)regionaal samenhangend programma, waarin onderwijsinstellingen nadrukkelijk onderling samenwerken. Sport kan een krachtig wapen zijn tegen voortijdige schooluitval. Scholen zullen worden uitgedaagd om met sportgerelateerde programma's te komen die daadwerkelijk bijdragen aan terugdringing van het aantal schoolverlaters.

5.3.1 VMBO

Enjoy Sports!

In de gemeente Utrecht wordt het project 'Enjoy Sports!' uitgevoerd voor VMBO-leerlingen. Binnen en direct na schooltijd nemen jongeren deel aan verschillende sport- en beweegactiviteiten. Tijdens de gymles zijn er sportclinics en kennismakingslessen. Na schooltijd zijn er vervolgcursussen, sportinstuiven en schoolsporttoernooien. Ook zijn er themaweken waarin sport centraal staat. Alle activiteiten worden vanuit de school georganiseerd of dichtbij de school uitgevoerd – op vertrouwd terrein voor de leerlingen. Uit de eerste evaluatie is duidelijk geworden dat de aanpak voorziet in een grote behoefte. Inmiddels neemt een derde van de VMBO-leerlingen (wel eens) deel aan de Enjoy Sports! activiteiten.

Het NISB heeft op VMBO-scholen veel succes geboekt met de campagne 'VMBO on the Move' en de 'Dubbel Dertig'-campagne (2x 30 minuten bewegen per dag). VMBO on the Move is een project waarin leerlingen kennis maken met verschillende sporten en andere bewegingsvormen, zoals dans. Op basis van de eerdere ervaringen wordt dit in 2009 in het kader van het *Nationaal Actieplan Sport en Beweging (NASB)* verder doorontwikkeld.

Om duurzame resultaten te boeken is echter meer nodig dan campagnevoering en een incidenteel project. De VO-raad en het NISB wordt gevraagd om VMBO-scholen die hieraan behoefte hebben te ondersteunen bij het ontwikkelen van een integraal sport- en bewegingsbeleid en bij de samenwerking die deze scholen kunnen aangaan met gemeenten, sportverenigingen en andere relevante partijen. Daarbij kan optimaal worden geprofiteerd van bestaande en nieuwe maatregelen: inzet van vakmensen (waaronder combinatiefuncties) binnen de school en daarbuiten (5.1), inzet van effectieve interventies en aangepast sport- en beweegaanbod (5.2), innovatieve concepten voor accommodaties (5.4) en toptalentontwikkeling (5.5).

Voor de ondersteuning van VMBO-scholen wordt € 500.000 gereserveerd.

Maatschappelijke stages, ook in de sport!

Alle leerlingen die vanaf schooljaar 2011/2012 instromen in het voortgezet onderwijs hebben een maatschappelijke stage in hun onderwijsprogramma. Doel van de maatschappelijke stage is dat alle jongeren tijdens hun schooltijd kennis maken met en een (onbetaalde) bijdrage leveren aan de samenleving. Jaarlijks zullen 195.000 leerlingen een maatschappelijke stage lopen. De sportsector is voor veel leerlingen een aansprekende, laagdrempelige stageaanbieder, dicht bij huis. Omgekeerd levert de maatschappelijke stage de sport extra handen op, nieuwe ideeën en op termijn meer jonge vrijwilligers. Het is aan de leerlingen, scholen en sportverenigingen om deze kansen te verzilveren!

5.3.2 MBO

Succesformule ROC Deltion in Zwolle

Het ROC Deltion in Zwolle heeft al in 2004 het besluit genomen om –met eigen middelen- sport en beweging geleidelijk terug te brengen in de beroepsopleidingen. De sportdocenten van verschillende locaties zijn centraal samengebracht in het SportExpertiseCentrum. Het aantal fte's is gegroeid van 4,0 in 2004 naar 11,0 in 2008. Het Centrum verdient zichzelf deels terug met het 'vermarkten' van beroepsspecifieke beweegprogramma's, zoals weerbaarheidstrainingen voor de gezondheidszorg. Sinds afgelopen schooljaar is er, in navolging van ROC Nijmegen, een sportkeuzeprogramma voor studenten. Studenten stellen via een internetapplicatie hun eigen sportprogramma samen bestaande uit sportclinics, beroepsgerichte clinics (zoals teambuilding, ergonomie, EHBO, bewegen & leefstijl) en reizen. SportKeuze blijkt een succesformule; 2800 studenten hebben het eerste jaar deelgenomen. Naar aanleiding van de resultaten in het eerste jaar heeft het College van Bestuur besloten dat iedere voltijdstudent verplicht zes sportclinics (van 4x anderhalf uur) moet volgen. Uniek is ook het project Check-MBO dat plaatsvindt tijdens de introductieweken. Tijdens bijeenkomsten ondergaan de studenten een fit- en leefstijltest, doen zij kennis op over onder andere voeding en beweging en stellen zij zelf een verbeterplan vast. Met het verbeterplan, het bijwonen van de bijeenkomsten en het volgen van de sportclinics sluiten de studenten tevens kerntaak zeven (vitaal burgerschap) van het brondocument Leren, Loopbaan en Burgerschap af.

Sportcoördinatoren de linking pin

Ook in het Middelbaar beroepsonderwijs (MBO) kunnen veel risicoleerlingen worden gevonden. De situatie in het MBO verschilt echter terdege van het VMBO. Ten eerste hebben de onderwijsinstellingen in het MBO ervoor gekozen om bij de invoering van de Wet educatie en beroepsonderwijs in 1996 sport en bewegen niet meer verplicht in het curriculum op te nemen, op een aantal specifieke sportopleidingen na. Ten tweede ligt het zwaartepunt

van de *Impuls brede scholen, sport en cultuur* bij de jongere jeugd in het primair en voortgezet onderwijs. Wel zijn in het kader van de *Alliantie School en Sport (2005-2008)* (eenmalige) sprintpremies verstrekt aan ROC's om de sport- en bewegingsactiviteiten voor MBO-deelnemers op te schalen. In 2007 hebben in totaal 13 instellingen hiervan gebruik gemaakt en in 2008 nog eens acht instellingen. Het merendeel van deze instellingen heeft de gelden ingezet voor het aanstellen van sportcoördinatoren als 'linking pin' in de eigen organisatie als ook in de samenwerking met sportaanbieders buiten de deur.

Instellingen zelf aan bod

Het onderzoek dat onder MBO-instellingen is gedaan in het kader van de Brede Analyse alsmede de ervaringen met de sprintpremies hebben uitgewezen dat er binnen de bestaande wet- en regelgeving veel mogelijk is. Het zijn de instellingen zelf die hiertoe het initiatief kunnen nemen.²⁴

Ook in de *Strategische Agenda BVE 2008-2011*²⁵ is vanuit de bestaande wet- en regelgeving en mede vanuit de positieve ervaringen met de sprintpremies gesteld dat de bestuurders/instellingen zelf een belangrijke taak hebben in het verzorgen van een sport- en beweegaanbod op de MBO-instellingen. Een dergelijk aanbod kan studenten helpen een stevig fundament te leggen voor een duurzame, gezonde en actieve leefstijl, die ook van grote waarde is voor hun toekomstige beroepsuitoefening. Via de vrije ruimte hebben de instellingen de gelegenheid daaraan uitvoering te geven. Ruim de helft van de ROC's heeft zich bovendien aangesloten bij het Platform Sport en Bewegen (ressortierend onder de MBO-raad) dat hen bij de planvorming en kennisuitwisseling kan ondersteunen.

De planvorming is niet alleen gericht op de inzet van sport en beweging voor MBO-studenten; ook kunnen instellingen beter gebruik maken van de inzet van MBO-studenten voor de sport door middel van stages. Hierbij gaat het niet alleen om studenten van de opleidingen sport en bewegen, maar ook om studenten van andere beroepsopleidingen.

Impuls sportcoördinatoren en uitvoering Motie Hamer

Voorstel is om op basis van de goede ervaringen met de sprintpremies een impuls te geven aan sport en bewegen op de MBO-instellingen.

De MBO-raad wordt gevraagd om instellingen te benaderen die integraal sport- en beweegbeleid willen ontwikkelen of opschalen en wel zodanig, dat hiermee alle studenten van de betreffende beroepsopleidingen worden bereikt. Voor deze MBO-instellingen wil het Rijk de gedeeltelijke financiering van een sportcoördinator mogelijk maken voor een periode van drie jaar (2009-2011). Met de extra gelden die recent beschikbaar zijn gekomen voor sport in het MBO – de Motie-Hamer²⁶ – kunnen in principe alle instellingen gebruik maken van de impuls voor sportcoördinatoren. In totaal gaat het om 69 instellingen: ROC's, AOC's en vakinstellingen. In een verklaring legt het ROC-bestuur zijn commitment en de cofinanciering van de sportcoördinator

²⁴ *Eindrapport Tijdelijke Commissie Brede Analyse*. Tweede Kamer 2007-2008, 30 234, nr. 12.

²⁵ Tweede Kamer 2007-2008, 27 451, nr. 85

²⁶ Motie van het lid Hamer c.s., voorgesteld 18 september 2008. Tweede Kamer 2008-2009, 31 700, nr. 15

vast, maar verder hebben de ROC's uiteraard alle vrijheid om zelf beleid te maken en uit te voeren.

De overige middelen komen eveneens ter beschikking aan de MBO-instellingen om het sport- en beweegaanbod voor de leerlingen verder te verbreden en te verdiepen. Dit gebeurt door uitvoering te geven aan sport- en beweegactiviteiten zelf, door samenwerkingsverbanden op te zetten met sportverenigingen en andere aanbieders van sport en beweging en ander beleid dat de zichtbaarheid van sport en bewegen in de instelling te versterkt.

Het Platform Sport en Bewegen zorgt voor kennisoverdracht en –uitwisseling tussen de instellingen in de beleidsontwikkeling en de uitvoering. Daarbij kan het platform terugvallen op de expertise en inzet van diverse andere partners waaronder het NISB voor de toepassing van effectieve interventies.

Ook zal onderzoek worden gedaan naar de opbrengsten van het versterkte sport- en beweegbeleid voor MBO-studenten.

Ter uitvoering van de impuls voor het MBO is een budget gereserveerd van jaarlijks € 6.000.000.

5.4 Innovatie sportaccommodaties

Brede school én ontmoetingscentrum in Medemblik

In september 2006 is de multifunctionele accommodatie Medemblik in gebruik genomen. Deze accommodatie is gebouwd naast een bestaand schoolgebouw. Deze school is gerenoveerd en uitgebreid. De multifunctionele accommodatie beschikt over ruimten voor grote en kleine groepen, van jong tot oud, van rustig tot actief. De accommodatie is bijna altijd in gebruik. Het aanbod is divers: kinderopvang, jongerencentrum, verenigingen, muziekschool, theater, sport, horeca, fitnesscentrum. De accommodatie is ook een ontmoetingscentrum, waardoor de sociale cohesie in de buurt wordt versterkt.

Huisvesting brede scholen en sport

Het accommodatiebeleid is een zaak van gemeenten en scholen. Het Rijk speelt hierin hoogstens een stimulerende rol. Zo is in 2006-2007 de regeling 'Stimulering aanpassing huisvesting brede scholen en aanpassing sportaccommodaties in verband met multifunctioneel gebruik' door het Rijk uitgevoerd. Deze regeling werd vele malen overvraagd; voor alleen al het onderdeel 'sport' acht keer. In de huidige kabinetsperiode is ter stimulering van de vorming van brede scholen in het primair onderwijs een stimuleringsarrangement multifunctionele huisvesting ontwikkeld.²⁷ In de multifunctionele huisvesting kan ook sportruimte worden ontwikkeld die niet alleen bruikbaar is voor de leerlingen, maar bijvoorbeeld ook voor wijkbewoners en voor sportverenigingen.

Schoolsportverenigingen in Rotterdam

In een aantal wijken in Rotterdam zijn maar weinig of zelfs geen sportaccommodaties en –verenigingen. Een schoolsportvereniging kan dan dé oplossing zijn. In plaats van dat leerlingen grote afstanden moeten afleggen naar een sportvereniging – of misschien wel niet sporten – komen de verenigingen naar de wijk. Leerlingen kunnen direct na schooltijd en in de nabijheid van de school sporten. Ze krijgen les van clubtrainers, worden lid van een sportvereniging en spelen uiteindelijk mee in de reguliere

²⁷ Tweede Kamer 2007-2008, 31 200 VIII, nr.75

competitie. In Rotterdam zijn al zes schoolsportverenigingen opgericht waar minstens drie verschillende sporten worden gegeven.

Stimulering innovatieve concepten

Daarnaast wil het kabinet voorzien in een andere behoefte in praktijk: de ontwikkeling van innovatieve concepten in de bouw, renovatie, inrichting, het beheer en gebruik van –liefst multifunctionele - sportaccommodaties.

Daaronder kunnen diverse accommodaties worden verstaan zoals sportvelden, sporthallen, sportzalen en zwembaden maar ook gymzalen, schoolpleinen, trapveldjes en speelplekken.

InnoSportNL zal samen met de VNG/VSG, TNO en andere relevante partners via projecten innovatieve concepten ontwikkelen voor locaties bestemd voor sport, spel en bewegen. Daarbij maakt InnoSportNL de match tussen enerzijds de behoefte bij gemeenten, de sportsector, de onderwijsorganisaties uit PO, VO en het MBO, woningcorporaties en mogelijke andere spelers en anderzijds de kennis en creativiteit uit de wetenschap en het bedrijfsleven. Resultaat zal zijn dat er een aantal innovatieve concepten wordt ontwikkeld voor optimaal gebruik van accommodaties en buitenruimte voor sport en beweging.

Dit voornemen past binnen het totale programma van InnoSportNL. In dat programma investeert de rijksoverheid € 15 miljoen in de periode 2007-2011.

5.5 Toptalentontwikkeling van leerlingen

Samenhang school- en sportprestaties

Er is een samenhang tussen goede sportprestaties en goede schoolprestaties. Dit komt doordat dezelfde factoren het uiteindelijke niveau bepalen van zowel sport- als schoolprestaties. Aldus prof.dr. Chris Visscher in zijn oratie bij het aanvaarden van de leerstoel Jeugdsport. Uit onderzoek van Visscher blijkt dat 'self regulation', de mate waarin kinderen zélf hun leerproces kunnen bepalen bij het aanleren van motorische vaardigheden en het leveren van sportieve prestaties, een belangrijke rol speelt in het uiteindelijke niveau van die vaardigheden of prestaties. De bepalende factoren hierin zijn vooral het vermogen tot planning, monitoring, evaluatie en reflectie. Doordat deze factoren ook een rol spelen bij schoolprestaties, is er een verband tussen goede sport- en schoolprestaties. "In het aanleren van complexe en onbekende taken zijn de self regulation-vaardigheden nog belangrijker dan intelligentie. Complexe taken en nieuwe situaties komen juist in sport veelvuldig voor", aldus Visscher. "In de sport leer je daarom zaken waardoor je ook op school beter mee kan. Dit geldt vooral bij complexe sporten die een groot strategisch inzicht vereisen." (Dagblad De Pers, 4-9-2008)

Toptalentontwikkeling

Het kabinet ondersteunt de ambitie van de sport om Nederland een plaats te laten verwerven in de internationale top-10 landenklassering. Het kabinet wil bovendien kinderen en jongeren alle kans bieden om hun talenten te ontdekken en te ontplooien.

De top-10 ambitie is uitgangspunt bij de talentontwikkelingsprogramma's op het terrein van de sport. Dat betekent dat talentvolle sporters zich volledig aan hun sport kunnen wijden zonder daarbij de maatschappelijke carrière te hoeven negeren. Voor de talenten is goede begeleiding nodig. Niet alleen in de sport, maar ook op het gebied van onderwijs en bijvoorbeeld gezondheid. Het kabinet wil investeren in de verdere verbetering van de randvoorwaarden voor topsport en onderwijs.

LOOT-scholen: een begrip

LOOT-scholen zijn in het voortgezet onderwijs al jaren een begrip. In 1991 startte het Landelijk Overleg Onderwijs en Topsport (LOOT) tussen zes scholen die hun topsportleerlingen betere faciliteiten wilden bieden. Inmiddels bestaan in Nederland 24 LOOT-scholen met ongeveer 2500 LOOT-leerlingen. Uit onderzoek van de Stichting LOOT blijkt dat er in Nederland nog enkele witte vlekken zijn. Op basis hiervan gaan we bezien of verdere uitbreiding van het aantal LOOT-scholen nodig en mogelijk is.

Ook in het MBO werken inmiddels diverse ROC's aan het verbeteren van de combinatie onderwijs en topsport. Op dit moment loopt een pilot 'MBO LOOT' waarbij ook de MBO-raad is betrokken. Eind 2008 wordt deze pilot geëvalueerd en afhankelijk van de resultaten wordt bezien op welke wijze de meest effectieve en transparante structuur voor topsport in het MBO kan worden verkregen.

Definitie van talent

Bij de combinatie van topsport en onderwijs is het van belang dat een eenduidig begrip voor een sporttalent wordt gehanteerd. In de sport zijn vrij recent drie talentprofielen ontwikkeld, te weten belofte, nationaal talent en internationaal talent. Een sporttalent komt alleen voor een profiel in aanmerking op basis van het oordeel van de betreffende sportbond en NOC*NSF. De toepassing van deze profielen betekent dan ook een scherper en duidelijker onderscheid tussen de sporttechnische niveaus en leidt op zichzelf weer tot een beter overzicht.

Geen knelpunten in wet- en regelgeving

VWS en OCW hebben recent een onderzoek laten uitvoeren naar de knelpunten in wet- en regelgeving bij het volgen van onderwijs naast het bedrijven van topsport.²⁸ Uit dit onderzoek komen geen dringende knelpunten naar boven aan de kant van het onderwijsbestel en de onderwijsregelgeving die de ontwikkeling van topsporters in de weg staan. Als er sprake is van knellende ervaringen dan lijkt dat vooralsnog te komen omdat scholen onvoldoende gebruik maken van de ruimte in de wet- en regelgeving. Ook blijken nog grote verschillen te bestaan in de faciliteiten die scholen aan potentiële topsporters bieden. De beperkte informatievoorziening van de kant van scholen in combinatie met het ontbreken van uniformiteit, uitwisseling en afstemming -zowel binnen als tussen de verschillende typen van onderwijs- leiden er toe, dat sporters goeddeels hun eigen weg moeten vinden in het onderwijsveld.

Netwerk Topsport en Onderwijs

Gelet op de behoefte van sporters aan meer samenhangende informatie, worden de kennis en ervaringen van scholen, instellingen en sportorganisaties met de mogelijkheden van onderwijswet- en regelgeving gebundeld en beter toegankelijk gemaakt. De expertise op het gebied van topsport en onderwijs zal beter beschikbaar worden gemaakt; daarbij wordt niet zozeer gedacht aan een fysiek kantoor, maar aan een netwerk van betrokken en deskundige mensen. Voorlichting over de mogelijkheden binnen wet- en regelgeving van faciliteiten die scholen aan potentiële topsporters kunnen bieden is een prioriteit. Wij roepen NOC*NSF, Stichting LOOT, de Olympische Netwerken en ervaren sportbonden op om dit op te pakken. Dezelfde partners zullen zich ook buigen over doorlopende 'topsportleerlijnen': de overgang tussen onderwijstypen en onderwijsinstellingen dient de sportcarrière van talentvolle sporters zo min mogelijk te hinderen.

Centra voor Topsport en Onderwijs

In de beleidsbrief *De kracht van sport* is aangekondigd dat er in Nederland enkele centra met fulltime trainings- en onderwijsprogramma's voor de nationale (jeugd)selecties van een aantal takken van sport komen. Over de

²⁸ *Onderzoek combineren van topsport met studie*, verzonden aan de Tweede Kamer op 29 september 2008 (S/TOP-SP-2878096)

realisering van deze Centra voor Topsport en Onderwijs (CTO's) is de afgelopen periode overleg gevoerd met NOC*NSF. Het gaat daarbij om het concentreren van de functies trainen, wonen en leren op één plek voor verschillende takken van sport. De rijksoverheid is bereid bij te dragen in de kosten voor coördinatie, programmering en voor collectieve voorzieningen zoals (para-)medische en maatschappelijke begeleiding en conditie- en krachttraining. Rijksmiddelen zijn niet bedoeld voor de accommodaties (hardware) maar voor software.

Organisaties die voor een CTO in aanmerking komen, kunnen rechtstreeks bij VWS subsidie aanvragen. Voor de toekenning van de subsidie zal NOC*NSF advies geven. De hoogte van de subsidie zal berekend worden aan de hand van onder andere het aantal sporters, het aantal bonden en het aantal programma's dat wordt uitgevoerd.

Met het beleid inzake talentontwikkeling is vanaf 2009 jaarlijks €9,8 miljoen gemoeid. Hiervan is in de periode t/m 2012 €8,4 miljoen beschikbaar gesteld voor de ontwikkeling van CTO's.

6. Samenwerking en overleg

Het Rijk wil de onderwijs- en sportsector en gemeenten ondersteunen om de noodzakelijke verbindingen te leggen, de samenhang in de ontwikkelingen op het gebied van sport en onderwijs te vergroten en de samenwerking tussen de partijen te verbeteren. Alleen zo kunnen partijen het gewenste doorlopende sport- en beweegaanbod creëren en sport en beweging onder de schoolgaande jeugd stimuleren.

Wij nemen hiertoe het initiatief en nodigen de vertegenwoordigers van deze sectoren uit om in een platform het beleidskader verder gezamenlijk handen en voeten te geven. Dit betreft zowel de brancheorganisaties van de sectoren en overheden -de MBO-, VO- en PO-raad, NOC*NSF, VNG/VSG, de brancheorganisaties kinderopvang en de KVLO- als de uitvoerende instituten en onderzoeksinstituten waaronder in ieder geval Stichting LOOT, NISB, Stichting Leerplanontwikkeling (SLO), ALODO²⁹, het Mulier Instituut, TNO en InnoSportNL. Ook de verbinding tussen beleid en uitvoering wordt de komende jaren verder versterkt.

Het platform zal worden voorgezeten door een onafhankelijke voorzitter en worden ondersteund door een onafhankelijk secretariaat.

Voor de uitvoering van het beleidskader maakt het Rijk bestuurlijke afspraken met de partners.

Het eerste verzoek aan het platform is om het beleidskader te vertalen in een concreet uitvoeringsprogramma. In het beleidskader hebben we een aantal duidelijke prioriteiten benoemd die zich baseren op onze visie, analyse en de ervaringen met het huidige beleid, maar in de verdere uitwerking van deze

²⁹ Het ALO directeurenoverleg: de samenwerking tussen de zes Academies voor Lichamelijke Opvoeding en de PABO's onder leiding van de SLO.

prioriteiten nemen partners het initiatief. De organisaties die in hoofdstuk 5 van het beleidskader worden genoemd nemen het voortouw, maar de uitgewerkte plannen worden steeds gezamenlijk besproken in het platformoverleg. De onderdelen van het uitvoeringsprogramma komen voor subsidie van het Rijk in aanmerking als hierover overeenstemming is bereikt in het platform.

Ook in de fase van uitvoering blijft het platform bestaan om de voortgang van het uitvoeringsprogramma te bewaken en de afstemming en samenwerking tussen partners te bevorderen. Jaarlijks brengt het secretariaat van het platform een tussenrapportage uit en aan het eind van de kabinetsperiode een eindrapportage waarin het gevoerde beleid wordt geëvalueerd.

Voor de ondersteuning van het platform wordt in de periode 2009-2011 jaarlijks € 100.000 gereserveerd.

7. Onderzoek en monitoring

Voor het volgen van de resultaten uit dit beleidskader wordt geen nieuwe monitor ontwikkeld, maar wordt gebruik gemaakt van de gegevens uit bestaande monitors. Er lopen verschillende monitors waaruit relevante gegevens kunnen worden betrokken voor de stand van zaken op het gebied van sport en onderwijs.³⁰

Voorstel is om in 2009-2010 wederom een brede analyse uit te voeren, waarvoor de relevante bestaande gegevens worden verzameld en geanalyseerd en eventueel aanvullend onderzoek wordt gedaan in het geval van witte vlekken. Hiervoor zal een onderzoekscommissie worden samengesteld van OCW, VWS en enkele (onafhankelijke) experts. Het platform wordt advies gevraagd bij de formulering van de opdracht.

Voor de brede analyse wordt in de periode 2009-2011 jaarlijks € 100.000 gereserveerd.

8. Financiering

In de periode 2009-2011 trekken de departementen van OCW en VWS elk jaarlijks € 1,5 miljoen uit om de acties uit het beleidskader Sport en Onderwijs te financieren. In dezelfde periode wordt voor een impuls aan het MBO jaarlijks € 5 miljoen toegevoegd uit de motie-Hamer.³¹ Ook vanuit het

³⁰ Zo rapporteert TNO over de beweegcijfers, het SCP over sportdeelname, Oberon over de ontwikkeling van brede scholen, het Mulier Instituut over de ontwikkeling onder sportverenigingen, het CITO over bewegingsonderwijs in het kader van het PPON (Periodieke Peiling Onderwijskwaliteit Nederland) en SGBO over de resultaten van de Impuls brede scholen, sport en cultuur en de NASB-impuls.

³¹ Motie van het lid Hamer c.s., voorgesteld 18 september 2008. Tweede Kamer 2008-2009, 31 700, nr. 15

Nationaal Actieplan Sport en Bewegen (NASB) wordt in het beleidskader geïnvesteerd: € 1 miljoen in 2009 oplopend tot € 1,5 miljoen in 2010 en 2011.

	2009	2010	2011
OCW Regulier budget	€ 1.500	€ 1.500	€ 1.500
OCW Motie Hamer	€ 5.000	€ 5.000	€ 5.000
VWS Regulier budget	€ 1.500	€ 1.500	€ 1.500
VWS Intensivering Jeugd NASB	€ 1.000	€ 1.500	€ 1.500
TOTAAL	€ 9.000	€ 9.500	€ 9.500

Dit budget komt bovenop de financiële middelen die gepaard gaan met het bestaande beleid, zoals de beschikbare budgetten voor de Impuls brede scholen, sport en cultuur (paragraaf 5,1, combinatiefuncties), InnoSportNL (paragraaf 5.4) en Talentontwikkeling/CTO's (paragraaf 5.5).

De beschikbare middelen worden ingezet voor de volgende prioriteiten:

	2009	2010	2011
Stimulering netwerkvorming	€ 500	€ 500	€ 500
Effectieve interventies	€ 1.000	€ 1.500	€ 1.500
Aangepast sportaanbod	€ 800	€ 800	€ 800
Ondersteuning VMBO-scholen	€ 500	€ 500	€ 500
Impuls voor ROC's	€ 6.000	€ 6.000	€ 6.000
Ondersteuning platform	€ 100	€ 100	€ 100
Brede analyse	€ 100	€ 100	€ 100
TOTAAL	€ 9.000	€ 9.500	€ 9.500